

„Szenvedő bronz, ilyen volt az arca”¹

Victor Hugo fényképe Rónay Jácint naplójában

A Napló-töredék

Rónay Jácint életét elsősorban hatalmas, nyolckötetes *Napló-töredékéből* ismerjük. Szerzője kézirat gyanánt, mindössze tíz példányban nyomatta ki. Ezekből csak az uralkodópár, Ferenc József és Erzsébet királyné, tanítványai: Rudolf trónörökös és Mária Valéria főhercegnő, Simor János hercegprímás, József főherceg, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum, az Akadémia és a Pannonhalmi Főapátság kapott.² Biográfusai is elsősorban ezt tudták felhasználni, bár sok esetben csak egy-egy szemszögből vizsgálták: a szerzetes, a forradalmár, az emigráns, a tudós aspektusából.³ A Pozsonyban véglegesített eredeti kéziratot a Pannonhalmi Főapátság örökölte meg, ahol ma is őrzik.⁴ A szöveg terjedelméhez képest a címadásban szereplő „töredék” szót elsőre különösnek találhatnánk. Rónay ezzel nem a napló, hanem az emlékek töredékességére utalt. Alaposan dolgozott, felhasználta korábbi naplóit, feljegyzéseit és emlékkönyvét, gondosan szerkesztett, tollal és ollóval. Mindezt harmonikus szépírással rögzítette, és szinte változtatás nélkül adta nyomdába. A kéziratban

- 1 Hugo, Victor: *A tenger munkásai*, ford. Hajós Kornél, Népszava, Budapest, 1921. (Az idézet eredetije: „Du bronze qui souffre, tel était ce visage.” – *Les travailleurs de la mer*)
- 2 Rónay Jácint: *Napló-töredék*. Hetven év reményei és csalódásai. Nyomatott kéziratul tíz példányban. Stampfel, Eder és társai ny., Pozsony, 1885–1888.
- 3 Pór Antal: *Rónay Jácint pozsonyi prépost*. Életrajzi vázlat, Stampel, Pozsony – Budapest, 1885; uő: *Emlékbeszéd Rónay Jácint János rendes tagról*, MTA, Budapest, 1891; Acsay Ferenc: *Rónay Jácint János élete*, Kókai, Győr, 1906; Kemény Ferenc: Egy elfelejtett magyar „karakterológus”: Rónay Jácint, *Magyar Paedagogia*, 45. (1936) 19–25.; Pál Lajos: *Rónay Jácint*, Akadémiai, Budapest, 1976; Sóllymos Szilveszter: *Ezer év száz bencése*, Pannonhalma, 1997, 241–247.
- 4 Napló-töredék. [kézirat], Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma, Benedictina, BK 249 I/1.

azonban van egy olyan részlet, ami nem szerepel a kiadott verzióban. A 148. lapon egy fotográfia található. Rónay aprólékosan felépített világa itt egy pillanatra eloszlik. Ezen a ponton az emlékezet képpé válik, ami a szerző számára is érezhetően más dimenzió. Az emlékirat írója nem tudta szervesen beépíteni azt szövegébe – csupán „idezárja” mint rekvizitumot. A megjelentetett változatban a fotográfia eltűnik az emlékek sorából, terrénuma csak a kéziratra korlátozódik. A barna tónusos portré alatt ennyit olvashatunk:

*Jersey October 7. 1854**

(* *Hugo Victor ez arcképét, a költő fia Charles készíté mint amateur. – Ugy mondják, hogy a látogatási-jegyféle fényképek eszméje Hugo Vicitől származott volna; ha így, akkor az idezárt kezdeményes fénykép egyike az elsőnek.*)⁵

Látogatás Jersey szigetén

Rónay Jácint angliai száműzetése idején sorstársa, Teleki Sándor gróf⁶ rábeszélésére 1854 szeptemberében kirándulást tett Jersey szigetére. Erről részletesen tudósít naplójában.⁷ Szeptember 23-án indult útnak Teleki Sándor és Reményi Ede hegedűművész,⁸ „az országos hegedűs” társaságában. A szigeti kirándulás során találkozott a magyar emigránsokkal, akik hosszabb-rövidebb időre Jersey-t választották tartózkodási helyüknek: Beöthy Ödönnel⁹, Perczel Móriccal és Miklóssal¹⁰, Fülepp Lipóttal¹¹ és

5 Napló-törödéek [kézirat], 2. köt. 148. Az előző, 147. lapon, alul beragasztva Hugo kézírása: *Je resterai proscrit, voulant rester debout. Victor Hugo.* Az autográfot Rónay talán az emlékkönyvében őrizhette eredetileg.

6 Teleki Sándor gróf (1821–1901), „a vad gróf”, 1848-ban kővárvidéki kapitány, honvéd alezredes, végül ezredes. Jersey szigetén Hugo legbensőbb baráti köréhez tartozott. 1859-ben Garibaldi seregében tábornok. A kiegyezés után hazatért. (A magyar irodalom történetében elsősorban arról ismert, hogy koltói kastélyában töltötte Petőfi a mézesheiteit.)

7 Rónay, i. m. 2. köt. 213–225. Az új, válogatott kiadásban (Rónay Jácint: *Napló [Válogatás]*, s. a. r. Hölvényi György, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest – Pannonhalma, 1996) a Jersey szigetén töltött időről részletek a 192–194. lapon olvashatóak.

8 Reményi Ede (eredetileg Hoffmann, 1828–1898) hegedűművész, 1848-ban Görgey segédtszije és tábori hegedűse. Világos után Törökországba, majd Angliába emigrált. Amerikában és Európában hosszabb koncertkörutakat rendezett. A pesti Petőfi-szobrot ő finanszírozta tiszteletdíjaiból.

9 Beöthy Ödön (1796–1854) 1848-ban Bihar vármegye főispánja, kormánybiztos, az emigrációban halt meg.

10 Perczel Móric (1811–1899) honvéd tábornok. Világos után Törökországba, majd Angliába emigrált; távollétében öccsével együtt halálra ítélték. A kiegyezés után hazatért. Öccse, Perczel Miklós (1812–1904) honvéd ezredes, később az észak-amerikai polgárháborúban ezredes. A kiegyezés után hazatért, Baranya vm. főispánja, képviselő.

11 Fülepp Lipót (1819–1875) 1848-as kormánybiztos, távollétében halálra ítélték. 1858-ban kegyelem folytán tért vissza Magyarországra.

Thaly Zsigmonddal¹². Megismerkedett báró Orbán Balázzsal,¹³ Teleki háztartásának „mindenesével” is.

Rónaynak nagyon megtetszett a sziget. Bevallotta, hogy ha ott olyan kereseti lehetősége lenne, mint Londonban, „s ha újabb időben a menekültek, főleg a franciák, e sziget idylli életét meg nem mérgezik vala politikai harcaikkal, melyeket London miliói közt lehet mellőzni”¹⁴, akkor szívesen meglepedne, mert „régiségei annyira érdekelnek, melynek rom-világa annyira összhangzásban van tanulmányaimmal, – ábrándaimmal!”¹⁵ Ezután a naplóban hosszas úti tárca formájában értekezik Jersey természeti adottságairól és régészeti emlékeiről, a romokról. Végül megjegyzi: „Jersey és emlékei leírására csak azért fordítottam annyi gondot, mert a szigeten több feledhetetlen jó barátom keresett a hontalanság nehéz éveiben menedéket, kiknek körében sok kellemes napot töltöttem, melyek emlékét kegyelettel őrzendem.”¹⁶

A találkozás

A sziget legnevezetesebb lakójával, Victor Hugóval 1854. szeptember 25-én ismerkedett meg, nem megszokott körülmények között:

Másnap korán, még reggeli előtt, a tengerpartig ereszkedő kerten keresztül, fürdeni mentünk a tengerbe, ez itt házi szokás. Vagy száz lépésnyire tőlünk, néhány férfi már vígan szeldelte a habokat; ezek Hugóék, mondá Teleki, legközelebbi szomszédaim, tartsunk felejük; a víz nem volt mély, a fenék sima, homokos, mintha csak szőnyegen jártunk volna; a szomszédok is közeledtek, s útfélt találkoztunk. Teleki bemutatott Hugo Victornak, a költőnek, két fiának és egyik rokonnak, A. Vacquerie¹⁷ úrnak. – Midőn ifjukoromban Székesfehérvárrat Hugo Victor művét, a Notre-Dame-i toronyórt először láttam a színpadon, ki hitte volna akkor, hogy szerzőjével a világhírű költővel, – így, s az atlanti tenger hullámai közt fogok először találkozni!¹⁸

12 Thaly Zsigmond (1814–1886), mérnök, honvéd ezredes, a komáromi vár erődítési igazgatója. Törökországon át francia, majd brit földre emigrált. Amnesztia nélkül tért haza 1863-ban.

13 Orbán Balázs báró (1829–1890) író, utazó, fotográfus; képviselő. 1846-tól Törökországban élt. A szabadságharcról Athénban szerzett tudomást, de hazajönni már nem tudott, csatlakozott a Kossuth-emigrációhoz. 1859-ben tért haza.

14 A Jersey-n lakó emigránsok közti politikai ellentétéről ld. Savy, Nicolas: *Victus, sed Victor, 1852 – 1862*, in *En collaboration avec le soleil*. Victor Hugo photographies de l'exil. Sous la direction de Françoise Heilbrun et Danielle Molinari. Paris, Musée d'Orsay et Maison Victor Hugo, 27 octobre 1998 – 24 janvier 1999. Paris, 1998. (a továbbiakban *En collaboration...*) 18. skk. II.

15 Rónay, i. m. 2. kötet, 224–225.

16 Rónay, i. m. 2. kötet, 225.

17 August Vacquerie (1819–1895) író, újságíró, Hugo tragikus balesetben elhunyt vejének, Charles Vacquerie-nak a bátyja.

18 Rónay, i. m. 2. kötet, 216–217.

A találkozás után Hugóék többször is meghívták Rónayt:

Néhány estét Teleki Sándorral és Reményi Edével, Hugo Victor-nál töltöttem, hol a költő fiain kívül, több nevezetesebb francia menekült is meg szokott jelenni: Ch. Ribeyrollés¹⁹ és A. Vacquerie, ismert két journalista, nem hiányzott soha. Az estélyen, mely egy-egy csésze teából állt, a költő nejéhez és leányához is volt szerencsénk; de csak rövid időre. A hölgyek, midőn a férfiak társalgása élénkebb lőn, rendszeren távoztak; hacsak Reményi varázshegedűje le nem bilincselte őket.²⁰

Rónay a vendégeskedés emlékét mindenképp meg akarja őrizni. Ezért papírlapokat osztott ki régi és újdonsült ismerősei között, hogy „jegyezzenek fel egy-két sort a jersey-i napok emlékeül”. A kérésnek eleget is tettek a Perczel testvérek, Fülepp Lipót, Thaly Zsigmond, Teleki Sándor, valamint Auguste Vacquerie és Charles Ribeyrolles.

Rónay 1857 augusztusában még egyszer visszatért a szigetre, amikor Hugo már Guernsey-n lakott. Ekkor a magyarok közül csupán a Perczel testvérpár és Thaly élt ott.

Hugo az emigrációban

Hugo emigrálásának okai és története közismert. Valamennyi életrajza foglalkozik vele, ezért csak röviden vázoljuk. Mint meggyőződéses republikánus, és 1845-től kezdve a felsőház tagja, 1848-tól képviselő, éles ellentétbe került a köztársaság elnökeként 1851. december 2-án államcsínyt végrehajtó s önmagát III. Napóleon néven császárnak deklaráló Louis Bonapartéval. A franciák új ura nem volt nagylelkű politikai ellenfeleivel: 26 ezer embert letartóztattak, kilencezer-ötszázat a tengeren túlra deportáltak, másfél ezer személyt pedig – köztük hatvanhat képviselőt – száműzték.²¹ Hugo Belgiumba költözött, ahol tovább folytatta politikai küzdelmét. Gyilkos pamfletet írt *A kis Napóleonról*²², de – sejtven a következményeket – a mű brüsszeli megjelenése előtt előbb feleségét és Adèle leányát küldte át a francia partokhoz közeli Jerseyre. A La Manche szigetét azért választotta, mert a brit korona alá tartozott ugyan, de széles körű autonómiával rendelkezett. Előnye volt az is, hogy lakosai jobbadán francia nyelvűek voltak. Hugo,

19 Charles Ribeyrolles (1812–1860) író, republikánus újságíró, a *L’Homme* című hetilap főszerkesztője, emigráns előbb Jersey szigetén, majd Londonban, végül Braziliában. Teleki Sándor szerint „a legeszesebb ember, kit valaha ismertem”. (Teleki Sándor: *Emlékezzünk régiekről*, s. a. r. és vál.: Csetri Elek. Kriterion, Bukarest, 1973, 230.)

20 Rónay, i. m. 2. kötet, 251.

21 Cabanne, Stéphanie: Hugo en exil, in *L’histoire par l’image* http://www.histoire-image.org/site/etude_comp/etude_comp_detail.php?i=491 (Utolsó letöltés: 2014. január 9.)

22 *Napoleon le Petit*, Jeffs, Mertens, Londres – Bruxelles, 1852. A műből Brüsszelben egyidejűleg két kiadás is készült, az egyik a belga és a külföldi piacra, a másik, a csempészést megkönnyítő kis 32-ed formátum viszont a francia olvasók számára. Az év végére már 38 ezer példány kelt el.

fiával, Charles-lal és szerelmével, Juliette Drouet-val 1852. augusztus 5-én érkezett meg a szigetre. Decemberben megjött másik fia, a Franciaországban börtönbüntetését letöltött Victor-François is. A család a tengerpartra néző *Marine Terrace* nevű házban lakott, amelynek beüvegezett verandáján rendezték be a fotóműtermet.

Hugo és elvbarátai már a krími háború idején sem nézték jó szemmel a hivatalos angol–francia közeledést. 1855-ben, amikor Viktória királynő hivatalos látogatást tett III. Napóleonnál, írásban tiltakoztak. Emiatt Jersey hatóságai kiutasították őket. Hugo és környezete ekkor a másik közeli szigetre, Guernsey-re költözött. 1855. október 31-én szállt partra St. Pierre-ben, ahol néhány átmeneti szállás után az *Hauteville-House*-ban rendezkedett be. Itt élt egészen a császárság bukásáig. Párizsba költözése után azonban még háromszor visszatért ide hosszabb-rövidebb időre (1872, 1875 és 1878).²³

Hugo a magyarok előtt nem volt ismeretlen. A nagy francia romantikus a magyar irodalomra elsősorban 1848 előtt gyakorolt nagy hatást, nem annyira regényeivel, mint inkább – ahogy arra Rónay is utal – színdarabjaival. A *Lucretia Borgia*, az *Angelo*, a *Notre-Dame-i toronyőr*, az *Hernani*, a *Ruy Blas* mind 1848 előtt került magyar színpadra.²⁴ Művei megvoltak Jókai, Petőfi könyvtárában,²⁵ leginkább azonban Eötvös József állt befolyása alatt. A *francia drámai irodalomban és Victor Hugo című dolgozatában* (tulajdonképpen az *Angelo* fordításának előszavában) így határozta meg Hugo szerepét: „Az akadémiának valának költői, a népnek nem vala; szüksége vala költőre s Hugo Victor támadott... Nem tetszeni, használni vala Hugo Victor célja, és ő elérte azt. Felette szent, felette nagy vala néki a poesis, mintsem hogy játékként célnak tartaná; neki eszköz vala, melyet használt, hogy népét erősítse; s az erő erény. Igazság az, amit kerest, mit feltalált és azért fog élni, legnagyobb tanúja korának.”²⁶

23 *Les lieux hugoliens*, Victor Hugo et Guernesey, 31 octobre 1855 / 15 août 1870 <http://www.victorhugo2002.culture.fr/culture/celebrations/hugo/ft/guernesey.htm> (Utolsó letöltés: 2014. február 2.)

24 *Borgia Lucretia*, ford. gr. Bethlen Ferenc [a lexikon tévesen Szász Károlyt ír], bem. Buda, 1835. szept. 19.; *Angelo*, ford. Csathó Pál, bem. Buda, 1837. aug. 30. (Ezt a darabot Eötvös is lefordította); *A Notre-Dame harangozója*, ford. Fánscy Lajos, bem. Debrecen, 1837. febr. 25. (Pály Elek fordítását a vidéki vándortársulatok játszották); *Hernani*, ford. Finta Károly, bem. Pest, 1841. okt. 19.; *Ruy Blas*, ford. Nagy Ignác, bem. Pest, 1845. dec. 29. (*Magyar Színművészeti Lexikon, a magyar színjátszás és drámai irodalom enciklopédiája*, szerk. Schöpflin Aladár, 2. köt. Orsz. Színészegyesület, Budapest, 1931, 280., 243. A német nyelvű bemutatókat ez nem tartalmazza; ezek sokszor megelőzték a magyar előadásokat, s a magyar fordítások is sokszor a németből készültek, pl. az MTA 1836-os pályázatára a *Tudor Mária*, ford. Nagy Ignác, vö. *Erdélyi Híradó*, 1836. szept. 6. 152.)

25 Muzsnay Ágnes: Viktor Hugó hatása a magyar regényirodalomra, Pécs, Du-nántúl Könyvkiadó és Ny., 1930.

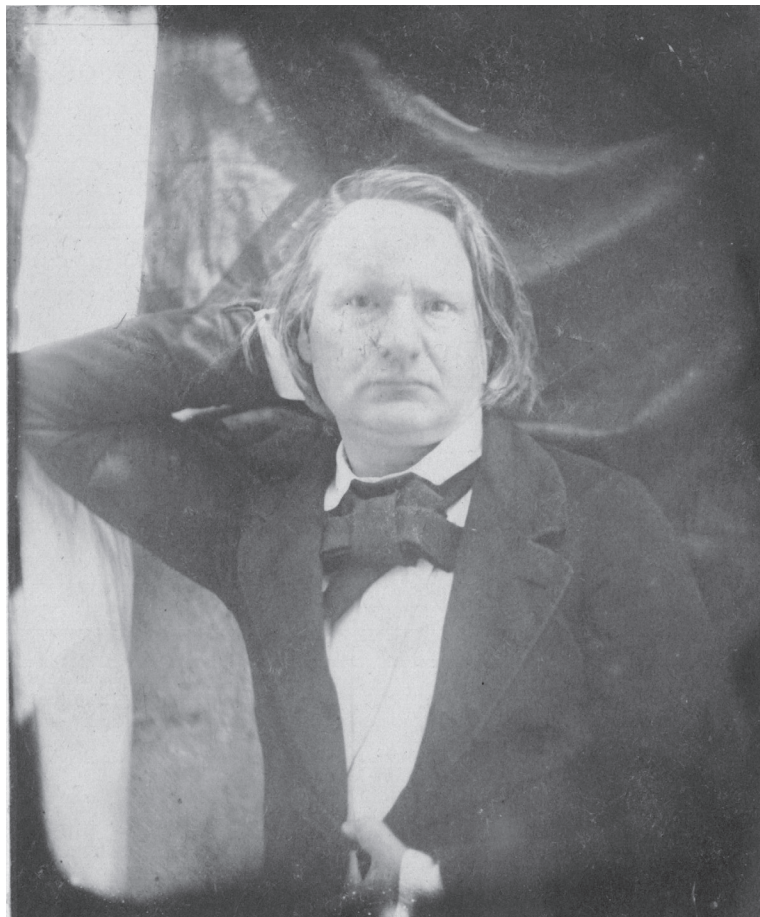
26 Idézi Süpek Ottó: Victor Hugo hatása a reformkori Magyarországon, *Helikon*, 1965/3. 392.

Hugo számára a magyar emigránsok²⁷ mindig egy kicsit egzotikusnak számítottak – amire az érintett személyek néha „rá is játszottak”. Mészáros Lázár török prémes kaftánban, amit állítása szerint magától a szultántól kapott,²⁸ Teleki Sándor pedig cifraszúrben, keleti szőnyegen kuporogva pózolt a kamera előtt,²⁹ Reményi Ede török fezzel a fején hegedült.³⁰ Hugo a fia felvételeit konkrétan meg is említette kiadójának, Pierre-Jules Hetzelnek 1853 nyarán írt levelében, utalva saját fiatalkori, keleti tárgyú verseskötetére: „Mészáros tábormok a török bundájában és Teleki magyar kabátjában. Úgy képzelje el a két alakot, mint a *Les Orientales* egyik illusztrációját”.³¹

A számkivetettség fotósai

A naplóba ragasztott arckép szerzőségét illetően Rónay emlékei teljesen szavahihetőek. A fényképet Charles Hugo készítette 1853-ban.³² A francia szakirodalom összesen 19 fennmaradt példányról tud, a pannonhalmi tehát a huszadik. Mindjárt másodikként szerepel például abban az albumban, amelyet Charles Asplet³³ St. Helier-i fűszeres, egyébként Hugo nagy tisztelője bir-

- 27 Hugo és a magyar emigránsok kapcsolatára 1.: Beszedits, Stephen: Hungarian '48ers, the Channel Islands and Victor Hugo, Vasváry Collection Newsletter 2012:2. (48.) http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/vasvary/newsletter/12dec/beszedits.html (Utolsó letöltés: 2014. február 3.)
- 28 *Le général Meszaros dans „sa pelisse donnée par le sultan”,* Charles Hugo felv. 1853. sópapír, Musée d’Orsay, ltsz. PHO 1986 123 78 *En collaboration...* kat. sz. 95.
- 29 *Teleki a cifraszúrben,* Charles Hugo, 1853 tavasza, Musée d’Orsay, ltsz. PHO 1986 123 93. *En collaboration...* kat. sz. 98. Vö. Victor Hugo és Teleki Sándor cifraszúre, in Granasztói Péter – Lackner Mónika: *Cifraszúr – nemzeti szimbólum* (A Néprajzi Múzeum virtuális kiállítása). Podmaniczky Frigyes, Teleki Sándor és Victor Hugo cifraszúre <http://www.neprajz.hu/cifraszur/html/hires.html> (Utolsó letöltés: 2014. február 2.)
- 30 Reményi Ede hegedül, Auguste Vacquerie felv. 1854 ősze. Musée d’Orsay, ltsz. PHO 1984 65 42, *En collaboration...* kat. sz. 96. (Hugo Reményit „hegedűembernek” [„homme violon”] nevezte, ti. nem ő játszik a hegedűjén, hanem a hegedűje játszik rajta – ld. uo.)
- 31 1853. június 7. „*Le général Meszaros a sa pelisse turque et Téléki son manteau hongrois. Figurez-ous le deux figures dans une illustration des Orientales.*”, in *Correspondance entre Victor Hugo et Pierre Jules Hetzel, 1852 – 1853.* ed. Sheila Gaudon, Kleinsieck, Paris, 1979. 314. Hugo költeményeinek gyűjteménye: *Les Orientales*, Gosselin, Paris, 1829. Ennek illusztrációiról ld. Gleizes, Delphine: *Les éditions illustrées des Orientales au XIX siècle*, in Gleizes, Delphine – Laster, Arnaud: „*Les Orientales*”: *illustrations et musique*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2001, 13–64. Mind Mészáros, mind Reményi Konstantinápolyon keresztül menekült, innen a török rekvizitumok.
- 32 *V. Hugo arcképe, falnak támaszkodva.* Charles Hugo felv., sópapír, kollódiumos üvegnegatívról. *En collaboration...* kat. sz. 17.
- 33 Charles Asplet (1814–1881) fűszerkereskedő, szappanfőző és gyertyamártó mester, az emigránsok támogatója Jersey-n. Teleki Sándor dolgozott is nála (*Emlékezzünk régiokról*, i. m. 217–218.).

tokolt.³⁴ Ugyancsak ez a kép látható a Charles Hugo által családi fotókból készített díszes kollázson.³⁵

Érdekes Rónay kommentárja a fényképhez. Egyelőre nem tudjuk, honnan vette értesülését arról, hogy a vizitkártya-formátumú (100 x 64 mm külméretű) fotót Hugo (vagy a fia) találta volna fel. A kisméretű fényképforma feltalálója a közhiedelemmel ellentétben nem André-Adolphe Disdéri, ő csak szabadalmaztatta 1854 novemberében. Valójában Louis Dodero marseille-i fény-

34 Az albumot ma Beauvais-ban, Oise megye levéltárában őrzik. Portrénk az 5. lapon látható. A teljes anyag megtekinthető: Album Asplet, <http://archives.oise.fr/album-asplet/> (Utolsó letöltés: 2014. február 3.) Az albumot említi Fisli Éva: *Beszámoló a Klebelsberg-ösztöndíjjal megvalósult fotóhungarika-kutatásról* (2012) www.balassiintezet.hu/attachments/article/827/FisliEva.pdf (Utolsó letöltés: 2014. január 9.)

35 *Collage de Hauteville House, 1855–1856. En collaboration...* kat. sz. 134.

író készített ilyeneket már 1851 augusztusában. A névjegy helyett használható fénykép ideája két párizsi amatőrtől, Edouard Delessert-től és Olympe Aguado gróftól származott, egy hónappal megelőzve Disdérit. Végül ennek III. Napóleonnól 1859-ben készített *carte-de-visite*-je hozta meg a népszerűséget és a pénzt is – Disdéri lett az akkori világ leggazdagabb fényképésze.³⁶

Victor Hugo maga nem fényképezett.³⁷ Leveleiben is megerősítette: a fotókat fia készíti „a nap közreműködésével”.³⁸ A fényképezést előbb Charles, majd François-Victor és Auguste Vacquerie is kitanulta.³⁹ Szándékukban állt a sziget tájait, épületeit megörökíteni, s azokat apjuk szövegeivel közzétenni. Charles Hugo egy másik száműzött, Jean-Jacques Sabatier segítségével ismerkedett meg a dagerrotípia alapjaival, majd 1853 tavaszán átment a francia partra, ahol Caenben apja egyik ismerősétől, Edmond Bacot⁴⁰ fotográfustól tanulta meg a kollódiumos és albuminos üvegnegatív, majd a sópapír használatát. Így felvételeit már sokszorosíthatta.⁴¹ Fotográfiai szaktudását tovább is tudta adni: az ekkor ugyancsak Jersey-n lakó Orbán Balázs nála tanulta meg a mesterséget, amit majd később oly jól kamatoztatott nagy műve, a *Székelyföld leírása* elkészítésében.⁴² Orbán mindkét Hugo fiúval jó barátságban volt. Ezt bizonyítja az az arckép, amelyet Charles Hugo készített testvéréről, François-Victorról, ez pedig Orbánnak ajándékozta, „barátomnak és testvéremnek a száműzetésben” dedikációval.⁴³

36 Gernsheim, Helmut: *A concise history of photography*, [3. jav. kiad.] Dover, New York, 1986, 55. Az elsőbbség vitájáról ld. még Szilágyi Gábor: A fotóművészet története, Képzőművészeti Alap, Budapest, 115.

37 Tévesen állítja Erdélyi Lajos, hogy Hugo „aktív fényképész” volt. Erdélyi Lajos: Az ördög kelepceje, in *Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről*, szerk. Kolta Magdolna, Balassi Kiadó – Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest, 1993, 12.

38 „C’est un ouvrage de mon fils fait en collaboration avec le soleil” – írja Hugo egy 1853-as levelében; idézi Heilbrun, in: *En collaboration...* 88.

39 Leduc-Grimaldi, Mathilde: Vacquerie, Auguste (1819–1895) French photographer and writer, in *Encyclopedia of Nineteenth Century Photography*, Vol. 2. ed. John Hannavy, Routledge, New York, 2008, 1431–1432.

40 Edmond Bacot (1814–1875) francia fotográfus Caenben. Rouen műemlékeit örökölte meg. Hugókat többször meglátogatta, fotósorozatokat készítve az íróról és lakásáról. Ld. Roulleau, Sabine: Edmond Bacot, in *En collaboration...* 152–219.

41 Leduc-Grimaldi, Mathilde: Hugo, Charles (1826–1871) and Francois-Victor (1828–1873) French photographers and writers, in *Encyclopedia of Nineteenth Century Photography*, Vol. 1. ed. John Hannavy, Routledge, New York, 2008, 720–722. Az Hugo testvérek fotografálását röviden említi Bognár Katalin: Mészáros Lázár portréja, in *Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban* 3. Válogatás a Történeti Fényképtár gyűjteményéből, szerk. Cs. Lengyel Beatrix, Stemler Ilona. MNM, Budapest, 2007, 26–27.

42 Erdélyi, i. m. 12.

43 „À mon ami et frère en proscription Blaise Orbán Victor Hugo fils. Jersey, Samasey Cottage, Décembre 1854.” Orbán Réka tulajdonában. Kovács Györgyné Orbán Réka: Adalékok Orbán Balázs életéhez, *Folk Magazin*, 2012/3. 25. (első publikáció)

A szigeteken készült felvételek között a táj- és épületfotók mellett nagyon sok a portré. (Érdekes, hogy a témaválasztásnál a kamera soha nem fordult a helyi népelet, alakok felé.)⁴⁴

„Szeret fellegeken ülni” – Hugo arcai

Rónay a felületes ismeretség ellenére kiváló „jellemfényképet” tudott készíteni az általa egyébként igen nagyra becsült íróról. Nem csoda, hiszen fiatalabb korában lélektannal és „arcismével” foglalkozott.⁴⁵

*Hugo Victor, keveset szólva, komolyan ült karszékén, s csak akkor vonult arcára mosoly, midőn a vendégek saját dicséretét hangoztatták. – Többektől hallám, hogy Hugo Victor, saját, szemtől szembe történt megasztalását bármi túlzó volna is, sohasem utasítja vissza. – Nem akarom a rövid ismeretség után, készpénzül venni azt a női hiúságot, melyet főleg a ház barátok (már ez így szokás) gáncsolnak a költőben, s mégis arcátlanul leborulnak előtte; de úgylátszik Hugo Victor, nemcsak gondolataival jár a fellegekben, hanem szeret fellegeken ülni is. Kis emberek tévedése, nagy emberek gyengéje ez, mely oly sokszor jelentkezik az életben, s melyet első helyen a hízelgőknek lehetne tán bűnül felróni.*⁴⁶

Ez a leírás összeillik a fényképek által teremtett erős önkép-pel. Hugo itt ábrázolt hiúsága önmagában nem elégséges arra, hogy miért artikulálja önmagát minden pillanatban. Erre jelenlegi helyzete is kényszeríti. 1856. május 9-én írt levelében így panaszkodik: „A számkivettség nemcsak Franciaországtól választott el, szinte a világtól is elválasztott, s vannak olyan pillanatok, amikor úgy érzem, halott vagyok.”⁴⁷

A száműzetésben lévő embernek új identitást kell építenie. A magáról készült fotográfiát ehhez használja. Az ilyen felvételek másik feladata a helyettesítő portré. Az ábrázolt így vizualizálja magát azon a földön is, amit maga mögött hagyott. Hugóék ezért is fotografálnak oly nagy kedvvel, s az elkészült felvételeket ezért osztogatják az őket meglátogatóknak, tisztelőknak. Így kaphatott Teleki Sándor is egy családi tablót, amelyet emlékalbumába helyezett. Az egyes fényképek köré aranyszínű, díszes kereteket festettek. Középen Hugo felesége, baloldalt fent maga az

44 A szigeteken készült fotográfiákról részletesen ld. Heilbrun, Françoise: La création d'un atelier de photographie à Jersey 1852–1855. En collaboration avec le soleil, in *En collaboration...* 40–88.

45 Rónay Jácint: Koponya- és arcisme, in *Hazánk [Győr] 1846, uő, Mutatvány a tapasztalati lélektan köréből, Streibig, Győr, 1846; uő: Jellemisme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból. Streibig, Győr, 1847.*

46 Rónay, i. m. 2. kötet, 251.

47 Fázsy Anikó: Victor Hugo és a fotográfia. *Nagyvilág*, 1999/3–4. 336–348. <http://www.c3.hu/scripta/nagyvilag/99/0304/17fazsy.htm> (Utolsó letöltés: 2014. január 9.)

író, alatta Charles fia, jobboldalt fenn Auguste Vacquerie, alatta François-Victor Hugo.⁴⁸ A fényképek összeállítása, körbevágása Charles Hugo kezére vall, ezt támasztják alá más, fennmaradt hasonló darabok.⁴⁹ Granasztói Péter és Lackner Mónika azonban utal egy olyan momentumra, miszerint Hugo, aki elkérte Teleki cífraszűrét, „cserébe körberajzolta Teleki albumának a képeit (feltehetően az Album des proscrits egyik példányát)”.⁵⁰ E szerint lehetséges lenne, hogy a dekorációt az író készítette – a kézvonalások hasonlóságot mutatnak egyes rajzaival. Teleki Hugóval kötött barátságát egy „Csúnya” (*Chougná*) nevű kutya ajándékozásával is megerősítette.⁵¹

Az arckép-ajándékozás attitűdje – bár nem ilyen mértékben, de – még Rónaynál is jelentkezett. Jóllehet maga nem fényképezett, de műtermi fényképeket készíttetett magáról. Bár naplója tanúsága szerint – a lehetőségekhez képest – belül megmaradt bencés szerzetesnek, de új identitásának bizonyítéka az impozáns bajusz és szakáll, amely még férfiasabbá tette markáns vonásait. Ez tetszhetett meg a londoni fényírónak, aki több nézetből is levette.⁵² Fényképeit emlékül osztogatta, erre vallanak a pannonhalmi fotótárban őrzött vizitkártyaképek, előre megírt dedikációval. Sajnos azonban annak semmi nyomát nem találtam, hogy Rónay Hugónak ajándékozott volna fényképet.

Victor Hugónak romantikus költőként az érzelmek és az érzelmeket kifejező arc nagyon fontos. Sok műve közül most csak a szigeteken írt *Tenger munkásait* említem meg, amelyben a személyiség jellemzésére szintén az arcleírást alkalmazza. Azt sem szabad elfelednünk, hogy a lavateri elméletet nemcsak ismerte, hanem használta is (pl. *A nyomorultakban*, amit még ugyancsak a száműzetésben írt).⁵³

48 A Teleki-album 39 lapját az OSZK kéziratárában őrzik: Teleki Sándor naplója Fol. Hung. 1783. Ez a 34. lap. A fotók körbe vannak vágva, a két Hugo fiú arcképét Vacquerie egyetlen kettős portréjának (1853) szétvágásával hozták létre (*En collaboration...* kat. sz. 99.). Victor Hugo portréja Auguste Vacquerie felvétele, ebből 12 darabot ismer a francia szakirodalom, a budapesti a 13. (*En collaboration...* kat. sz. 36.). Vacquerie önarcképe erősen körül van vágva, (*En collaboration...* kat. sz. 70.). Adèle Hugo képe szerepel az Asplet-album 61. oldalán.

49 *En collaboration...* kat. sz. 134, 135.

50 Granasztói-Lackner, i. m. Podmaniczky Frigyes, Teleki Sándor és Victor Hugo cífraszűre. <http://www.neprajz.hu/cifraszur/html/hires3.html> (Utolsó letöltés: 2014. február 3.) Itt minden bizonnyal nem a száműzöttek albumáról van szó, hanem a fenti kollázsról.

51 *En collaboration...* 19.

52 Rónay Jácint arcképe, négyféle nézetből felvéve. Thomas McLean & Haes, London felv., vsz. 1864 (in *Imago*. Portrék a Pannonhalmi Főapátság gyűjteményeiből, Pannonhalma, 2013, 64.).

53 „Olyan volt ennek az embernek az arca, hogy Lavater, ha meglátja és elemzi, megtalálta volna benne a keselyűt és az ügyvédet együtt...” (*A nyomorultak*, ford. Csillay Kálmán és Éber László. 5. köt. Gutenberg K., Budapest, é. n. [3. rész: Marius. 8. könyv: A gonosz szegény. VI. a züllött odva]. 8. mek.oszk.hu/10500/10546/html/03.htm)

Érdekességként megjegyezhető, hogy az ifjú Hugo arcát mások is érdekesnek találták. Egy nála idősebb költő, Alexandre Soumet így írt egy barátjának, amikor 1820-ban Toulouse-ban látta az alig 18 éves Hugót: „Ennek a gyermeknek igen figyelemre méltó feje volt, melyet Lavaternek lett volna érdemes tanulmányoznia. Megkérdeztem, mi akar lenni, és vajon az irodalomnak akarja-e szentelni magát. Azt felelte, hogy reméli: egy nap Franciaország pairje lesz...”⁵⁴

A pannonthalmi fotó már abban az időben készült, amikor Hugo túl volt mindezekon az ambíciókon. Ekkoriban már a világköztársaságról álmodott, el akarta törölnetni a halálbüntetést, szociális érzékenysége nemcsak Gavroche alakjának megformálásában, hanem a gyakorlatban is megtestesült: szegény gyerekeket vendéglelt meg heti rendszerességgel. A most felfedezett fotó valójában önarcképnek mondható, mint sok más portréja Jersey-n, mert minden gesztust, arckifejezést ő állított be.⁵⁵ Ugyanakkor fia közreműködése miatt mégis úgy érezzük, túlpózolta magát – ezért lesz személyes, közel engedő. Szerepének kissé komor túljátékával, diszharmóniájával éri el hatását.

Támaszkodó testtartással, a fejét tarkójánál tartva jobbjaival, bal kezét zakójába rejtve, esendően flegmatikus arcvonásokkal, de figyelő, szuggesztív szemmel néz ránk. Tekintete kapcsolódik a fiáéval, a lencsével és velünk, emiatt érezzük jelenlétét.

Bizonyosak lehetünk abban, hogy szerette ezt a fotóját, sokaknak ajándékozta, ez is indokolja a többihez képest nagy, fennmaradt példányszámot. Tetszhetett magának – ugyanezzel az ábrázattal kémlelte a partot egy sziklának támaszkodva: „Egy szikla egyik percben római háromláb, a másikban oroszláb, aztán angyal lesz kiterjesztett szárnyakkal; végül könyvet olvasó ülő alak lesz. Csak a felhők változtatják úgy az alakjukat, mint a sziklák... Figyeljétek meg a felhőket, mindenféle arcok rajzolódnak bennük, mindenféle hasonlóságok mutatkoznak, mindenféle vázlatos alakok; találhattok benne görög arcélt is. Megtaláljátok benne Calibant, de Vénust nem; soha föl nem földözhetitek a Parthenont. De néha, mikor leszáll az éjszaka, felhőtalapzaton álló nagy, sötét ködtömegekkel körülvett folt fölrajzol a szürkületi ólomszínű égre egy roppant és idomtalan cromlechet.”⁵⁶

Hugo – minden kétséget kizáróan – maga teremtette meg saját imázsát, mindazokkal a rekvizitumokkal együtt, amelyek a ma-

54 Marzials, Frank T[homas]: *Life of Victor Hugo*, Walter Scott, London, 1888. 40–41. Hugo akkori jóslata önmagáról 1845. április 13-án be is teljesedett.

55 E kérdéshez ld. Molinari, Danielle: *Souvenirs de l'absent és Canguilhem, Denis: L'autoportrait accidentel*, in *Le photographe photographié. L'autoportrait en France 1850–1914*. Maison de Victor Hugo, 5 novembre 2004 – 13 février 2005, Somogy Éditions d'art, Paris, 2004, 10–14. és 52–55.

56 *A La Manche-szigettenger. A tenger munkásai*, ford. Hajós Kornél, Népszava-Könyvkereskedése Kiadása, Budapest, 1921. <http://mek.oszk.hu/10400/10423/10423.htm> (Utolsó letöltés: 2014. március 16.)

gányban, a bánat és a gond közt tépelődő, hazájába vágyó, ám büszkeségében megtörhetetlen vátesz alakjához kapcsolhatók.

Érdekes módon cseng egybe egy ismeretlen szerző tudósítása a *Vasárnapi Ujság* hasábjain:

Franciaország legünnepeltebb költője, azon férfit, ki számtalan szép dalaival honfitársait könyekre fakasztá – most egy angol sziget magaslatáról néz a tengeren át naponkint, merengve, búsongva, forrón szeretett hazája felé, melynek semmi áron sem lenne polgárává, míg ott az általa gyűlölt császár leend az ur. Feje őszbeborult már, arcán a bubánat és szenvedés sötét nyomokat hagyott, de szemei szelid, ábrándos, jóságos jelleme nem változott – s a szem a léleknek tükre. (...) Lábainál halnak el a tenger hullámai, melyek hazája partjait csókolgaták, s lábaitól indulnak ki új hullámok, üdvözlését vivén tőle a régi, szeretett honnak, mely tán örökre zárva van előtte, mint a vétkezett első emberpár előtt a paradicsom kapui.⁵⁷

„Franciaországot nézte”

Hugo egyik kedvenc fotografikus helyszíne a „száműzöttek sziklája” (le rocher des Proscrits) volt. Felesége a naplójában leírta az egyik ilyen fényképezkedést is, amikor az egész család kivonult a partra. „Az apa és a fiúk felmáshztak a sziklára, a két fiú felvételeket készített, Hugóné pedig, a szikla tövében így szólt a leányához: »Nézd, leányom, te, aki előtt még hosszú évek állnak, nézd az atyádat. Nézd Victor Hugót, és ne feledd soha, hogy láttad e sziklán, Franciaországot nézte és számkivetett volt.«”⁵⁸

A sziklák szerepe olyannyira megrögződött a Hugo-önábrázolások alapján, hogy a későbbi emlékműterveket is nagyban befolyásolta. Az arc azonban megváltozott: a költő 1861 januárjában torokbajára hivatkozva szakállt növesztett.⁵⁹ 1862-ben Edmond Bacot felvételei már ezt, a számkivetésben született új arcot népszerűsítették. 1870-ben Párizs majd hetvenévesen látta viszont a hazatértet, és ezzel a szakállas, öreg arccal azonosított

57 Hugo Viktor a számkivetésben. *Vasárnapi Ujság*, 1862/34. (aug. 24.), 398. A cikk névtelenül jelent meg, szerzősége nem világos, valamelyik magyar vagy külföldi emigráns írhatta. Tudjuk, hogy Rónay névtelenül számos magyar folyóiratba írt cikkeket ebben az időben, ám ezek között Szinnyei a *Vasárnapi Ujság*ot nem említi. (Vö. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, 11. köt. Hornyánszky, Budapest, 1906, 1148.) Szóba jöhetne még Teleki Sándor is, ám ő ekkor már egészen máshol, Itáliában volt.

58 Fázsy, i. m. A naplóbejegyzés kelte 1853. június 17. A Musée d’Orsay-ban őrzött kép (ltsz. PHO 1984 86 43) kommentárjában minderről ld. Victor Hugo dans le rocher des Proscrits, http://www.musee-orsay.fr/fr/collections/oeuvres-commentees/photographie/commentaire_id/victor-hugo-dans-le-rocher-des-proscrits-9771.html?tx_commentaire_pi1%5BpidLi%5D=847&tx_commentaire_pi1%5Bfrom%5D=844&cHash=8aa211abca (Utolsó letöltés: 2014. január 9.) További fotók a sziklán: *En collaboration...* kat. sz. 27., 28., 29., 30., 116., 117.

59 Savy, in *En collaboration...* 38.

ta. A kétféle fotóarc versengéséből a kollektív emlékezetben az öregkori került ki győztesen. Nadar és Carjat felvételei mellett Auguste Rodin 1883-ban, még a költő életében készített büsztjével született meg Hugo végleges imázsa.⁶⁰

Rodintól várták az igazi, nagy emlékművet is. Első szoborvázlatán (1890) sziklán ülő, leplekbe burkolódzó alakot ábrázolt, amint gondolataiba mélyedve meztelen karját a hullámok fölé tartja.⁶¹

A második emlékműterven (1891) a főalak már áll a piramisforma sziklán, feje fölé szárnyas géniusz hajol. Ez, a Pantheonba szánt emlékmű sem valósult meg.⁶²

Végül a párizsi nagy köztéri szobor a Rodinénál sokkal konzervatívabb, akadémikusabb formában készült el. Az avatásra Hugo születésének századik évfordulóján, 1902-ben került sor.⁶³

Louis-Ernest Barrias⁶⁴ szobrászművész kapta meg a megbízást. (Az építészeti feladatot Jean-Louis Pascal⁶⁵ nyerte el.) A főalak olyan, melankolikusságában is heroikus pózt örökít meg, amelyet az Hugo fiúk felvételeinek s főként apjuk kompozíciós kedvének képi toposzai alakítottak ki. Ráadásul Barrias ragaszkodott a „történeti hűséghez”, mert kivételesen nem a szakállas, hanem a még sima arcú, hosszú hajú Hugót ábrázolta, ahogy az a hajdani fotográfiákon látható. Az emlékmű más romantikus közhelyeire közvetve Hugo rajzai is hatottak. E rajzokon kiemelt szerep jutott a hullámverésnek. Az egyik, mely egy hatalmas tajtékos hullámot ábrázol, egyenesen a *Végzetem (Ma destinée)* címet adta.⁶⁶ A „sziklás fotók” s a „hullámos rajzok” (Hugóék kamerái még nem alkalmasak pillanattfelvételek készítésére) adódnak össze a hullámoktól ostromolt sziklán meditáló költő (szenvedő) bronzalakjává. Az akadémikus értékrend szerint

60 Musée Rodin, ltsz. S 36. Az agg író a szobrászt már végleg nem tudta befolyásolni, mert Rodin az első vázlatait a tenyerére és cigarettapapírokra készítette, modelljét annak lakásán, evés és alvás közben is megörökítette. Musée Rodin, Victor Hugo, known as the bust to the illustrious master, www.musee-rodin.fr/en/collections/sculptures/victor-hugo-known-bust-illustrious-master (Utolsó letöltés: 2014. március 11.)

61 „Palais-Royal emlékmű”, gipsz, illetve modern öntvény, ez utóbbi a Rodin-múzeum kertjében áll. Musée Rodin, ltsz S. 6686 <http://www.musee-rodin.fr/en/collections/sculptures/monument-victor-hugo> (Utolsó letöltés: 2014. március 11.)

62 Victor Hugo apoteózisa, szoborvázlat, bronz, Musée Rodin, ltsz. S 1066. <http://www.musee-rodin.fr/en/collections/sculptures/monument-victor-hugo-second-project-sketch> (Utolsó letöltés: 2014. március 11.)

63 Az emlékmű a 16. kerületben állt, a Victor Hugo téren, 1942-ben a német megszállás alatt lebontották és beolvasztották. Ma egy szökőkút van a helyén.

64 Louis-Ernest Barrias (1841–1905) francia szobrász, az École des beaux-arts professzora. Hazafias emlékműveket és síremlékeket is készített.

65 Jean-Louis Pascal (1837–1920) francia építész, az École des beaux-arts professzora, a Bibliothèque Nationale építésze.

66 Lavírozott tollrajz, gouache, 1867. Párizs, Maison de Victor Hugo, ltsz. 927. Kiállítva: Victor Hugo, l’homme océan, <http://expositions.bnf.fr/hugo/grands/005.htm>

minden jobb emlékműnél kötelező allegorikus nőalakok mellett, lent, a hullámok között, az emlékműről nem hiányozhatott a *Tenger munkásából* oly jól ismert óriáspolip sem.⁶⁷

A tengerár ölelte sziklán ülő költő – immár a közönség által sokkal jobban ismert szakállas, barázdált arcú öregember – még tovább „popularizálódott”: szivardobozokon és reklámgrafikán. A különféle termékekhez (a húsleveskivonattól⁶⁸ kezdve az édességig) adott, és további vásárlásra késztető képsorozatok egyikén, egy csokoládéreklámon látjuk viszont Hugót.⁶⁹ Megfáradtan néz a vásárlóra, mintha ő is rászorulna már egy kis Lombart-csokoládéra.

67 A közadakozásból készült emlékmű képe: Monument erigé par souscription nationale, place Victor-Hugo, in *Centenaire de Victor Hugo. Relation officielle des fêtes organisées par la ville de Paris du 25 février au 2 mars 1902*. Paris, Imprimerie nationale, 1903. A szoborról ld. még: Michalski, Sergiusz: *Public monuments: Art in political bondage 1870 – 1997*, Reaction Books, London, 1998, 37–38. valamint: Emery, Elisabeth: *Photojournalism and the origins of the French Writer House Museum (1881–1914). Privacy, publicity, and personality*. Ashgate Publ. Ltd., Farnham, 2012, 191–192.

68 Hopf, Andreas – Hopf, Angela: *Libig-Bilder*, Heyne, München, 1979.

69 A Lombart csokoládégyár francia írókat ábrázoló reklámlevelezőlap-sorozatából. A képen középpont a tengerparti szirten üldögélő költő, kétoldalt *A nyomorultak* és az *Ezerhét százkilencvenhárom* egy-egy jelenete. Felirata: „Victor Hugo, poëte & romancier 1802–1885. Auteur des Contemplations, L’Art d’être grand-père. Hernani, Ruy-Blas etc... Chocolat Lombart.”